

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ
ΤΟΥ ΤΡΙΑΔΙΚΟΥ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥΣ
ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΗΣ Δ'.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟΝ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ
ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΧΑΛΚΗΔΟΝΙΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ

*Μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ
ὑπὸ Κιφέλεβ Ζελλέκε, Δρ. Θ.*

ΑΝΑΤΥΠΟΝ
ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ ΕΠΙ Τῇ 1400ῃ
ΑΜΦΙΕΤΗΡΙΑΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΣΙΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1969

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ
ΤΟΥ ΤΡΙΑΔΙΚΟΥ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΗΣ Δ'.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟΝ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ
ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΧΑΛΚΗΔΟΝΙΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ

Μετάφρασις : ΚΙΦΕΛΕΒ ΖΕΛΛΕΚΕ Δρ. Θ.

Α'.

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΑΔΙΚΟΥ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΕΝ ΤΑΙΣ ΕΠΤΑ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΑΙΣ ΣΥΝΟΔΟΙΣ ¹ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΤΑΡΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ (451) ²

ΕΝ ΖΗΤΗΜΑ, ΑΦΟΡΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΑΡΞΑΜΕΝΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟΝ.

ΜΙΑ ΣΚΙΑΓΡΑΦΙΑ

Κατὰ τὴν πρώτην ἀνεπίσημον ἡμῖν σύσκεψιν ἐν Aarhus τῆς Δανίας (11-15 Αὐγούστου 1964) εἶχον τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα παράσχω ὑμῖν μίαν προσωρινὴν ἔκθεσιν «Περὶ τῆς ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ ἱστορικῶν καὶ δογματικῶν παραγόντων ἐν τῷ χωρισμῷ τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας». ³ Κατὰ τὴν αὐτὴν σύσκεψιν εἶχον ἀναφερθῆ, ἐν παρόδῳ, εἰς τὸ θέμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀκολουθίας τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως τῶν ἐπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ὑποσχεθεὶς συγχρόνως, ὅτι εἰς τὸ μέλλον θὰ ἐξέθετον ἀναλυτικώτερον τὸ θέμα τοῦτο. Χαίρω δὲ σήμερον δυνάμενος νὰ ἐκπληρώσω τὴν ὑπόσχασίν μου ἐκείνην.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἡ λεπτομερεστέρα ἀνάπτυξις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος

1) Τὸ πρωτότυπον γερμανικὸν κείμενον φέρει τὸν τίτλον :

Die innere Folgerichtigkeit des trinitarischen und christologischen Dogmas in den sieben Ökumenischen Konzilien, I Teil bis zum 4 ökum. Konzil einschliesslich (Eine Fragestellung zum Dialog zwischen den Kirchen des Nahen und Fernen Ostens). Ἀγγλική μετάφρασις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Greek Orthodox Theol. Review vol. XIII, Number 2, ἔνθα τὰ πρακτικὰ τῶν λόγῳ συνάξεως (Papers and discussions between Eastern Orthodox and Oriental orth. Theologians, the Bristol Consultation July 25-29 1967).

2) Ἀνακοίνωσις γενομένη τῇ 27 Ἰουλίου 1967 ἐν Bristol τῆς Ἀγγλίας, εἰς τὴν σύσκεψιν μεταξὺ Θεολόγων τῶν Ὀρθοδόξων Χαλκηδονείων καὶ μὴ Χαλκηδονείων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Οἰκ. Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν (24-29 1967). Ἡ παρούσα μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ὑποψηφίου διδάκτορος τῆς ἐπιστημ. θεολογίας ἐκ τοῦ περιοδικῷ «Θεολογία» 1967 κ. Κιφέλεβ Ζελλέκε.

3) Ἡ ἐν λόγῳ ἔκθεσις ἐδημοσιεύθη πρωτοτύπως Γερμανιστὶ ἐν τῷ περιοδικῷ «Θεολογία» (ἀνατύπωσις Ἀθῆναι 1965), ἡ δὲ Ἀγγλικὴ μετάφρασις ὑπὸ τῶν Romanidis - Vergheze - Nisiotis, ἐν: The Greek Orthodox Theological Review, vol. x. Nr 2, Brookline, Mass., 1964-5. Ἡ Ἑλληνικὴ μετάφρασις, γενομένη ὑπὸ τοῦ ἐλβετοῦ Ἰωάν. Γκρόλμουντ, ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ «Θεολογία», τόμος ΛΖ, Ἀθῆναι 1966 σελ. 345-354. (Ἀνατύπωσις Ἀθῆναι 1967).

θέματος τυγχάνει ἐξαιρετικῶς σπουδαῖα, καθ' ὅσον ὁ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς οἰκου-
μενικῆς κινήσεως μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν τῶν Ἀρχαίων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνα-
τολῆς ἀρξάμενος διάλογος, περιλαμβάνει κατ' ἀνάγκην τὸ θέμα τῆς ἀναγνώρισεως
τῶν ἐπὶ τὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ὡς εἶναι γνωστὸν οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν τῶν κατ' Ἀ-
νατολὰς Ἐκκλησιῶν δέχονται μόνον τρεῖς Οἰκουμενικὰς Συνόδους, ἥτοι τὴν τῆς
Νικαίας (325), τῆς Κωνσταντινουπόλεως (381) καὶ τῆς Ἐφέσου (431). Ἡμεῖς
οἱ Ὀρθόδοξοι ἀντιθέτως, οἱ συνεχιζόντες τὴν παράδοσιν τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας,
ἀναγνωρίζομεν ἐπὶ τὰ Οἰκουμενικὰς Συνόδους, ἐνῶ ἡ Τετάρτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος
τῆς Χαλκηδόνος (451) ἰσχύει δι' ἡμᾶς ὡς ἀναγκαία ἀκολουθία¹ τῶν τριῶν πρώτων
προηγουμένων. Ἀντιστρόφως δεχόμεθα τὰς τρεῖς πρώτας ὡς ἀπαραιτήτους προϋπο-
θέσεις τῶν ἐπομένων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, πρὸ πάντων δὲ τῆς Τετάρτης. Κατὰ
ταῦτα, καὶ ἡ ἐβδόμη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην,
τὴν τελευταίαν ἀπήχησιν τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος καὶ τῶν σχετικῶν ἐρίδων
ὑπὸ τὴν ἑνωσίαν, ὅτι ἡ περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἱστορικοῦ
προσώπου ἀντίληψις ἀποτελεῖ τι τὸ αὐτονόητον τόσον διὰ τὸν Χριστιανισμόν ὅσον
καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, καθ' ὅσον ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον εἶναι
ταυτόσημος πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐντεῦθεν εἶναι προφα-
νὲς ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἀκολουθία τῶν ὅρων καὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐπὶ τὰ Οἰκουμενικῶν
Συνόδων εἶναι τι τὸ δεδομένον τόσον εἰς τὴν καθ' ἑαυτὴν οὐσίαν τοῦ τριαδικοῦ καὶ
Χριστολογικοῦ δόγματος ὅσον καὶ εἰς τὴν τούτου διατύπωσιν καὶ ἀκολουθίαν, ἡ
ὁποία ὡς χαρακτηριστικὸν τῶν καθ' ὅλου δογμάτων τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλη-
σίας, εἶναι βασικῆς σημασίας. Ἡ θεωρητικὴ καὶ θετικὴ ἀλληλουχία τῶν θεμελιωδῶν
ἀληθειῶν περὶ Τριάδος καὶ Χριστοῦ ὡς καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν
τὴν οὐσίαν τῆς πίστεως ἡμῶν, εἶναι κατὰ τὸ αὐτονόητον. Διὰ τοῦτο ἡ ἀναγνώρισις
τῶν ἐπὶ τὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀποτελεῖ, καθ' ἡμᾶς, ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν,
διὰ τὴν ἑνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐντεῦθεν τὸ θέμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀκολουθίας τῶν
δογμάτων τῶν ἐπὶ τὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων εἶναι βασικῆς σημασίας εἰς τὸν ἀρξά-
μενον οἰκουμενικὸν διάλογον μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, καθ' ὅσον τοῦτο τυγχάνει
ζήτημα ἀληθείας καὶ ὡς τοιοῦτον προϋποθέτει τὴν ἐπ' αὐτοῦ πλήρη μεταξὺ
συμφωνίαν.

Ἡ διαίρεσις τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς Χαλκιδονείου Συνόδου (451) καὶ ἐντεῦ-
θεν εἶχεν ὡς συνέπειαν καὶ τὴν μὴ ἀναγνώρισιν καὶ τῶν τριῶν τελευταίων Συνό-
δων ἐκ μέρους τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι διὰ λόγους πολιτικῶν ἀ-
νωμαλιῶν καὶ ἄλλων καταστάσεων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λάβουν ἄμεσον μέρος εἰς
τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς καθολικῆς Θεολογίας τῆς Ὀρθοδοξίας. Παρὰ ταῦτα
μένει ἀνοιχτὸν τὸ θέμα: Αἱ ἐπὶ τὰ Οἰκουμενικὰς Συνόδοι δέον νὰ
θεωρηθοῦν ὡς ἐν ὅλῳ, καθ' ὅσον συνδέονται ἐσωτερικο-
δογματικῶς ἡ μία μετὰ τῆς ἄλλης. Αὗται ἀποτελοῦν τόσον
θεωρητικῶς ὅσον καὶ πρακτικῶς μίαν ἐνότητά, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ χωρι-
σθῇ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἡ Μία Ἀγία ἔχει ὡς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ

1) Συνέχεια ἀναπόφευκτος ἐφ' ὅσον ἐγενήθησαν νέα δογματικὰ προβλήματα.

ἀπαρασαλεύτους καὶ θεμελιώδεις αὐτῆς τὰς περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος καὶ τοῦ Χριστοῦ ἀληθείας, ἦτοι τὰς βάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν δύναται νὰ νοηθοῦν ἄλλως, εἰμὴ ὡς ἀλ ἡ θ ε ι α ι τ ο ὦ Χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ο ὦ κ α ι τ ῆ ς Ἑ κ κ λ η σ ί α ς. Ἡ διαφορὰ τῶν ἀποψέων ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν καὶ τὴν κρίσιν τῆς Χαλκηδονείου Συνόδου, ὡς κανονικῆς ἢ μὴ, εἶναι μὲν ἱστορικῶς ἐξηγητέα (τοῦτο ἐξέθεσα ἤδη κατὰ τὴν ἀνεπίσημον συνάντησιν ἡμῶν¹), ἐν τούτοις αὕτη τυγχάνει καὶ λογικῶς ἀβάσιμος. Τὴν διαίρεσιν τῆς Χαλκηδόνος ἐχαρακτήρισα ὡς θεολογικὴν συνέπειαν τῶν ἐθνικῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ Βυζαντίου καὶ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀντιθέσεων, αἱ ὁποῖαι βεβαίως δὲν ἦσαν ὀρθαί² ἐξ ἐπόψεως εὐαγγελικῆς. Ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ θεολογία τῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ τοῦ ἔτους 482³ εἶχεν ὁδηγήσει δυστυχῶς, παρὰ τὴν σαφήνειαν τῶν δογματικῶν ἀποφάσεων τῆς Χαλκηδόνος, εἰς παρεξηγήσεις καὶ παρανοήσεις. Ἡ συνάντησις τοῦ Aarchus (1964) ὑπῆρξε δι' ἐμὲ μία εὐπρόσδεκτος εὐκαιρία, ἵνα διατυπώσω καὶ ἀναπτύξω καταλλήλως τὴν θέσιν ταύτην.⁴

Καὶ νῦν ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θέμα: Ὅταν παρατηρῇ τις τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δογμάτων καὶ τὸν ὅρισμὸν τούτων ὡς μίαν ὁλότητα, τότε προκύπτει αὐτομάτως τὸ ἐπακόλουθον, ὅτι ἡ ἱστορία τῶν ἐν λόγῳ Συνόδων δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τὰ ἐξῆς δύο μέρη:

1) Ἐδημοσιεύθη γερμανιστὶ ἐν Aarchus τῆς Δανίας καὶ ἐν μεταφράσει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν.

2) Ἐνταῦθα ὑπόκειται ἡ σκέψις ὅτι δὲν ἦτο ὀρθόν, ὅτι ἐξωθηρικευτικοὶ παράγοντες ἐπηρέαζον τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία στηρίζεται πάντοτε εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν.

3) Ἐνωτικὸν Ζήνωνος.

4) «Ἡ Ὁρθοδοξία ἦτο δημοσία ὑπόθεσις καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἡ ἀνάμιξις τῶν αὐτοκρατόρων εἰς τὰ Θεολογικὰ ζητήματα ἱστορικῶς κατανοητὴ. Αἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων εἶχον σχεδὸν πάντοτε πολιτικὴν σημασίαν διὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν εὐπραγίαν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀνάμιξις τοῦ κράτους εἰς τὰ Θεολογικὰ ζητήματα ἡδύνατο ὅμως νὰ προκαλέσῃ συγχύσεις. Καὶ ὁ συμβιβαστικὸς τύπος τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων συνετέλεσε πράγματι εἰς τὴν δημιουργίαν ἀσφαπειῶν.

Οὕτως οἱ ἱστορικοὶ παράγοντες εἶναι μεγίστης σημασίας διὰ τὸν χωρισμὸν τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ ἐνωτικὴ πολιτικὴ τῶν αὐτοκρατόρων ἀπεδείχθη ὡς ἀνυπόστατος. Τὸ κράτος ἀπώλεσε τὰς ἐπαρχίας ἐσαεῖ.

Δύναται τις ἐπὶ τέλους νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ ἐνωτικὴ πολιτικὴ ἔπαυσε διπλῶν ἦτταν:

1ον Πολιτικὴν, διότι αἱ ἐπαρχίαι ἀπωλέσθησαν, ἀν καὶ εἶναι θέμα συζητήσεως μέχρι τίνος σημείου ἦσαν υπεύθυνοι οἱ ἰθαγενεῖς κάτοικοι αὐτῶν.

2ον Ἐκκλησιαστικὴν, ἀφοῦ ἡ ὑπογραφή τῶν ἀποφάσεων τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπετέλει σαφῆ ὁμολογίαν τοῦ κράτους, ὅτι ἡ «πολιτικὴ Θεολογία» ἦτο ἐσφαλμένη, διότι αἱ ἀποφάσεις τῆς Συνόδου ταύτης εἶναι ἡ ἄμεσος ἐπιβεβαίωσις τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Θὰ ἡδυνάτο τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ λύσις τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος, ὅπως ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ μέχρι καὶ τῆς ΣΤ' αὐτῆς δεικνύει ἐσωτερικὴν ἀκολουθίαν. Αὕτη βασίζεται εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, τὴν Παράδοσιν καὶ τὴν ἐλευθέραν καὶ ἐκλεκτικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ διὰ τοῦτο ὀρθὴν χρῆσιν τῶν φιλοσοφικῶν ὥρων.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Κράτους ἀνεγνώρισεν ἐπὶ τέλους τὴν λύσιν τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος, τὴν ὁποίαν εἶχε προετοιμάσει καὶ διατυπώσει ἡ θεολογία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.», (Βλέπε Γερ. Ἰωάν. Κονιδάρη, Περὶ τῆς ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ ἱστορικῶν καὶ δογματικῶν παραγόντων ἐν τῷ χωρισμῷ τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας καθολικῆς Ἐκκλησίας» (εἰς τὸ ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία» Ἀθήναι 1967 σ. 8-9).

1ον μέρος: Ἀποφάσεις καὶ ὁρίσμοι τῶν δογμάτων, τὰ ὅποια περιέχουν τὰς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αἱ θεμελιώδεις ἀλήθειαι τῆς Ἐκκλησίας, αἱ ὅποια ὠρίσθησαν ὡς ἀλήθειαι τῆς ἀποκαλύψεως ὑπὸ τῶν Συνόδων τῆς Νικαίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βασίζονται ἐπὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ταύτας δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀνακαλύψῃ ἀφ' ἑαυτοῦ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Οὐδ' ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς ἠδύνατο μόνος νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ἀληθείας ταύτας, ἔτι καὶ ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ νοσταλγίᾳ καὶ τολμηροτάτῃ πτήσῃ, καίτοι οὗτος εἶχε ψαύσει τὴν ἰδέαν τοῦ Μονοθεϊσμοῦ. Αἱ ἀλήθειαι τῆς ἀποκαλύψεως αἱ ἐπὶ τῆς Γραφῆς βασιζόμεναι, ἀνεπτύχθησαν καὶ ὠρίσθησαν εἰς τὰς Συνόδους ταύτας. Ἡ θετικὴ διατύπωσις καὶ ἐκθεσις τῶν θεμελιωδῶν δογμάτων ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει (381) ἦτο τοσοῦτον τελεία, ὥστε αἱ ἐπόμεναι Σύνοδοι οὐδὲν ἐχρειάσθησαν ν' ἀλλάξουν ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ γράμματος τοῦ ἐν λόγῳ Συμβόλου. Τὸ Σύμβολον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θεωρούμενον ἀπὸ καθαρῶς φιλοσοφικῆς ἐπόψεως, εἶναι τι τὸ αὐτοτελές, διότι τοῦτο παρουσιάζει, ἐν συγκρίσει πρὸ τῆς Νικαίας, ἀλλοιώσεις καθ' ὅλον τὸ κείμενον¹, ἐνῶ κατ' οὐσίαν ἐκφράζει τοῦτο τὰς καθ' αὐτὰς ἀληθείας τόσον τῆς Πρώτης ὅσον καὶ τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἡ τελειότης τῆς τόσον ἀκριβολόγου καὶ συντόμου διατύπωσης τοῦ Συμβόλου ἀποτελεῖ ἐν ὑπέροχον κατόρθωμα τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος, ὅπερ εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον συνέπειαν τὴν ἐπικράτησιν καὶ ὑπερίσχυσιν τούτου ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ.

2ον μέρος: Τὸ σπουδαιότερον τοῦτο τοῦ ὑπὸ κρίσιν θέματος μέρος τυγχάνει, τὸ εἰς ὃ ἀνεφέρθημεν γεγονός, ὅτι αἱ ἐπόμεναι Σύνοδοι ἀπὸ τῆς Τρίτης μέχρι τῆς Ἐβδόμης οὐδεμίαν ἐσκέφθησαν μεταβολὴν ἢ ἀλλοίωσιν εἰς τὸ Σύμβολον τῶν δύο πρώτων. Ἐπὶ πλέον δέον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν τὸ γεγονός, ὅτε ἅπασαι αἱ Σύνοδοι, αἱ ἀπὸ Ἐφέσου καὶ ἑξῆς, ποιοῦνται μνείαν τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν Συμβόλων, ὅπερ εἶναι εὐεξήγητον τόσον διὰ τὸ Ἱστορικόν, ὅσον διὰ τὸν Δογματολόγον. Ὁ θεμελιώδης οὗτος τρόπος ἐκτιμήσεως καὶ ἀξιολογήσεως τῶν πραγμάτων ὁδηγεῖ ἡμᾶς, κατὰ λογικὴν συνέπειαν, εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης θέσεως, ὅτι δηλαδὴ αἱ ἐπτὰ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι δύνανται νὰ χωρισθοῦν εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἀνήκουν, ὡς εἶδομεν, αἱ δύο πρῶται Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, εἰς τὰς ὁποίας ὠρίσθησαν αἱ ὑπερφυσικαὶ ἀλήθειαι περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος καὶ τοῦ Χριστοῦ, αἱ δοθεῖσαι εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἀνήκουν αἱ ἀπὸ Τρίτης ἕως Ἐβδόμης Σύνοδοι, διὰ τῶν ὁποίων πραγματοποιεῖται μιὰ οὐσιώδης, οὕτως εἰπεῖν, ἐρμηνεία τῶν ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιεχομένων δογμάτων. Αἱ ἀλήθειαι τῆς ἀποκαλύψεως γίνονται κατὰ δύναμιν προσिताὶ εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ὑπὸ τὴν θεοπνευστίαν καὶ ἐποπτείαν τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρόντος καὶ δρῶντος Ἀγίου Πνεύματος, τῇ βοηθείᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ὑπὸ τοῦ Αἵρετικοῦ Ἀπολλιναρίου τῆς Λαοδικεῖας δοθεῖσα λογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ λύσις εἰς τὸ Χρι-

1) Πρβλ. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1958², σ. 227.

στολογικὸν πρόβλημα, ἡ ὁποία κατ' ἀνάγκην ὠδήγησεν εἰς τὴν αἵρεσιν, ἀπερρίφθη, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἡ δὲ πίστις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εὔρε τὴν πραγματικὴν καὶ ἀρμόζουσαν, ἐπὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης βασιζομένην, λύσιν διὰ τοῦ ὑπερόχου λογισμοῦ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ἱστορικὸν πρόσωπον, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος συνάμα, τοῦτ' ἐστὶν ὁ Λόγος, τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἀγίας Τριάδος, ὑπερ ἐγένετο σὰρξ, ὡς διδάσκει ἡμᾶς Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.¹

Ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς Ἰησοῦς ἠθέλησε νὰ ἰδρῦσῃ καὶ ἱδρυσεν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ἡ ὀριστικὴ διατύπωσις τοῦ περὶ Τριάδος δόγματος τῶν τριῶν Καππαδοκῶν ἔχει ὡς ἐξῆς: «Εἷς θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν ἢ προσώποις» εἷς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁμοούσιος τῷ Πατρί, ἐν ἁρμονικῶν πρόσωπον ἀποτελούμενον ἐκ δύο φύσεων εἶναι ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ ἰδρῦσας τὴν Μίαν Ἀγίαν Ἐκκλησίαν Του.

Κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ὅμως τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἀγίας Τριάδος, ὁ Θεὸς Λόγος, προσέλαβε τὴν τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἵνα ὡς δεῦτερος Ἀδάμ σώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα. Καίτοι αἱ βασικαὶ αὗται ἀλήθειαι τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχον διατυπωθῇ ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως, τὸ δὲ Σύμβολον τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἦτο καὶ εἶναι τέλειον, ἐν τούτοις ἡγέρθη τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ Λογικῇ: Ἡ θεωρία τοῦ Ἀπολλιναρίου, ἐνὸς ζηλωτοῦ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας καὶ φίλου τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἐδημιούργησε τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα τόσον ὡς πρόβλημα τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων τῶν δύο φύσεων, ὅσον καὶ ὡς τοιοῦτον τῆς πληρότητος, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δὲ ταύτην τῆς τελειότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἐνταῦθα παραλείπω τὰς λεπτομερείας τῆς θεωρίας ταύτης καὶ τὴν περαιτέρω ταύτης ἀνάπτυξιν, προκειμένου ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἡ περὶ πληρότητος καὶ ἡ τελειότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ ἀλήθεια ἔχει διατυπωθῇ κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον παρερμηνεῖαν διὰ τῶν φράσεων τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως: «σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἀγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα», «σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ Τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς».

Δυστυχῶς δὲν ἔχουν διασωθῇ μέχρις ἡμῶν τὰ Πρακτικὰ τῶν δύο πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Παρὰ ταῦτα ὅμως αἱ ἀποφάσεις τούτων ἔχουν διατηρηθῇ ἕως σήμερον μέσῳ τῆς ἱστορικῆς Παραδόσεως. Ἡ ἀρνητικὴ στάσις τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐναντι τῆς Ἀπολλιναρίου θεωρίας καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, τῶν Ἀπολλιναριστῶν ἀφ' ἑνός, αἱ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας θετικαὶ ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως ἀφ' ἑτέρου, φαίνονται μὲν διασαφηνίζουσαι τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀντιπροσωπευόμενος εἰς τὰς δύο Σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, ἐπεχείρησεν, ἵνα προσπορισθῇ μίαν βαθυτέραν κατανόησιν τούτου. Καίτοι τὸ περὶ Χριστοῦ δόγμα εἶχεν

1) Ἰωάν. 1,11.

ἤδη καθορισθῇ εἰς τὰς δύο πρώτας Οἰκουμενικάς Συνόδους, διὰ τῆς ὁμολογίας τῆς πλήρους θεότητος τοῦ Κυρίου (ὁμοούσιον) καὶ τῆς πλήρους ἀνθρωπότητος αὐτοῦ, διὰ τῶν σχετικῶν ἄρθρων τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, ἐν τούτοις τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα, προκλήθην διὰ τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Λογικῆς, ἔμεινεν ἀνοικτόν, πῶς δηλαδὴ ἡδύνατο νὰ ἐνωθῶν δύο φύσεις ἐν ἐνὶ προσώπῳ. Αἱ φιλοσοφικαὶ σκέψεις, πρὸ πάντων δὲ ὁ ὀρθολογισμὸς¹ τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς (ἐν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον δέον εἰσέτι νὰ ἐξετασθῇ), ὠδήγησαν εἰς νέας αἱρέσεις τοὺς Χριστο-θεολόγους φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι ἡστόχησαν εἰς τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν καὶ διατύπωσιν τοῦ ἀρμονικοῦ θεανδρικοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖται εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπολλιναρίου δοθεῖσα φιλοσοφικὴ λύσις τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος ἦτο: «δύο τέλεια ἐν γενέσθαι οὐ δύναται». Ὁ ὀρθολογισμὸς ἀπέκτα πάντοτε τὴν ὑπεροχὴν καὶ ἡ Ἀγία Γραφή ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡ φράσις «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη», ἡ ὁποία ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔρριπτεν ὑπὸ σκιάν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς Θεολογίας τῶν δύο Σχολῶν, πρὸ πάντων δὲ τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ἔθεσεν ἐκ νέου τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα πρὸς συζήτησιν. Αἱ ἔριδες αὗται κατέστησαν ἀναγκαίαν νέαν ἐρμηνείαν τοῦ περὶ τοῦ Χριστοῦ δόγματος, τὸ ὁποῖον εἶχε ἤδη διατυπωθῇ καὶ ὀρισθῇ εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα ὑπῆρξεν διπλοῦν. Τοῦτο ἐσήμαινεν ἀφ' ἐνὸς μὲν διασαφύνειν τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεων, τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν διασφάλισιν τῆς τελειότητος τῆς τελευταίας. Πρὸς τὴν τριχοτομίαν τοῦ Ἀπολλιναρίου καὶ τὴν ταύτης λογικὴν συνέπειαν, τὴν ἐλλάττωσιν δηλονότι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀντετάχθη κατ' ἐξαίρετον τρόπον ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ: «Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον». Ἐὰν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἔχῃ προσλάβει τὴν τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν, τότε δὲν ὑπῆρξε καὶ ἡ σωτηρία τελεία, καθ' ὅσον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν προσελήφθη κατὰ συνέπειαν δὲν ἐθεραπεύθη τ.ἐ. ἐλυτρώθη. Ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀπολλιναρίου νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ του, ὅτι ὁ Θεὸς Λόγος προσέλαβε μόνον τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα καὶ ψυχὴν, ἐνθα τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ προσέλαβε δῆθεν αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος, ἐπέφερεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἀνάγκην, ἵνα ἐρμηνεύσῃ ἐκ νέου τὸ δόγμα, τὸ ὁποῖον περιείχετο ἤδη εἰς τὰ Σύμβολα τῆς Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς ἀναίρεσιν καὶ ἀνασκευὴν τῶν νέων αἱρετικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Νεστορίου (Δυοφυσιτισμοῦ) καὶ Εὐτυχοῦς (Μονοφυσιτισμοῦ) ἐχρησιμοποιήθη οὐχὶ μόνον ἡ θεολογία, ἡ θεία Ἀποκάλυψις, ἀλλὰ καὶ ἡ Φιλοσοφία καὶ ἡ Λογική. Τὰ δύο μέρη, λοιπόν, τοῦ Χριστολογικοῦ δόγματος, ἦτοι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἀληθὴς ἐνωσις τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τὸν ἱστορικὸν Ἰησοῦν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ τελειότης τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ φύσεως, εἶναι ἀχώριστα ἀπ' ἀλλήλων.

Ἄξιον παρατηρήσεως τυγχάνει ἐνταῦθα τὸ γεγονός, ὅτι ἡ λύσις τοῦ δευτέρου

1) Βλέπε τὴν περὶ τῶν Μοναρχιανῶν ἐκθεσιν τοῦ Εὐσεβίου καὶ Γερ. Ἰωαν. Κονιδάρη: «Ἡ Διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησιαστικῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος καὶ οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι», Ἀθῆναι 1955, σ. 50 (ὑποσημ. 2) καὶ 56.

προβλήματος υπῆρξεν σχετικῶς εὐκολωτέρα τῆς τοῦ πρώτου προβλήματος, διὰ τῆς ἐν χρήσει φράσεως τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας «ὁμοούσιον» προστεθείσης καὶ τῆς φράσεως «ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐτέθη ἡ βάσις τῆς διατυπώσεως τῆς ὁρθῆς ἐρμηνείας τοῦ Συμβόλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς εὐρέθη ἡ ὀριστικὴ λύσις τοῦ πρώτου μέρους τοῦ προβλήματος διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ὅρου «Θεοτόκος». Ἡ ἀληθὴς ἔνωσις τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ γεγονός, ὅπερ ἐτονίσθη εἰς τὴν λύσιν ταύτην. Καὶ τοῦτο διότι μόνον τοιοῦτοτρόπως θὰ ἠδύνατο νὰ διαφυλαχθῇ ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ πῶς ἐμφανίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Οὕτω καθίσταται προσιτὸν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας καὶ διὰ τῆς ἀντιτάξεως τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ὅρου «Θεοτόκος» πρὸς τὸν τῶν Ἀντιοχειανῶν «Ἀνθρωποτόκος, Χριστόκος».¹

Ἡ λύσις τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος διὰ τοῦ δογματικοῦ ὅρου τῆς Χαλκηδόνος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Θεολογίας τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, σημαίνει τελειοποίησιν τινὰ τῆς διατυπώσεως τοῦ Χριστολογικοῦ δόγματος, τὸ ὅποιον ἤδη εἶχε παραδοθῇ ἡμῖν διὰ τῶν τριῶν πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἐντεῦθεν αἱ τέσσαρες Σύνοδοι ἀποτελοῦν μίαν ἐνότητα, αἱ δὲ ἀποφάσεις τούτων δὲν δύνανται νὰ χωρισθοῦν ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ Ὁρθοδοξία τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἠδυνήθη νὰ διατηρηθῇ διὰ μέσου τῶν αἰώνων, διότι αἱ συνέπειαι ἐκ τῶν δογμάτων, διατυπώσεων τῶν δύο πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐξήχθησαν κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ὑπὸ τῶν ἐπομένων Συνόδων.

Τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεοῦ Λόγου καὶ ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ ὠδήγησαν εἰς τὴν νίκην διὰ τῶν ἐν λόγῳ Συνόδων ἢ καὶ κατ' ἄλλην διατύπωσιν: Τῇ βοηθείᾳ τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Λογικῆς αἱ περὶ τὸ Χριστολογικὸν δόγμα ἔριδες κατεβλήθησαν, οὕτω δὲ ἐπεφυλάχθη νίκη εἰς τὸν ἱστορικὸν Χριστιανισμόν διὰ τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεοῦ καθιδρύματος.

Ὅταν παρατηρῇ τις ἀκριβέστερον καὶ βαθύτερον τὸν ὅρον τῆς Χαλκηδονείου Συνόδου, ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Φιλοσοφία ἐβοήθησαν σημαντικῶς τὴν λύσιν τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος, λύσιν, ἡ ὁποία ἀφ' ἐνὸς μὲν ἦτο λογικῶς συνεπὴς πρὸς τὰς προηγουμένας ἀποφάσεις τῶν Συνόδων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐβασίζετο βεβαίως ἐπὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως. Τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα ἐδημιούργησεν, ὡς γνωστὸν ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ἡ φιλοσοφία. Ὅτε τουναντίον ὑπερίσχυσε καὶ ἐπεκράτησεν ἡ θεία Ἀποκάλυψις καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς ἱστορικότητος τοῦ Ἰησοῦ, τότε εὐρέθη καὶ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος. Ἡ Χαλκηδόνειος λύσις τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος, ὡς τοῦτο ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Ἀπολλιναρίου, ἐὰν δηλονότι δύο τέλει φύσεις δύνανται νὰ ἐνωθοῦν, ἐσήμαινε κατάφασιν τοῦ τεθέντος ἐρωτήματος. Ναι μὲν ὑπάρχει πραγματικὴ ἔνωσις τῶν δύο φύσεων, ἀλλὰ (τοῦτο συνέβη) μόνον μίαν φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς θεωρουμένη, ἡ ἀπάντησις

1) Πρβλ. κείμενα εἰς Romanides - Verghese - Nissiotis, μνημ. ἔργ. σ. 65.

τῆς Χαλκηδόνος οὐδὲν ἕτερον σημαίνει, εἰ μὴ ἐν συνεπέ-
λογικὸν συμπέρασμα ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῶν τριῶν πρώτων Οἰκουμε-
νικῶν Συνόδων, εἰς ἃς ἀποφάσεις ἡ θεία Ἀποκαλύψις ὑπόκειται ὡς βάσις. Ἡ δια-
πίστωσις αὕτη ἔχει, δέον νὰ ἔχῃ, ὡς συνέπειαν, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ σταματήσῃ
εἰς τὴν ἀποδοχὴν μόνον τῶν τριῶν πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀλλὰ δέον ν'
ἀποδεχθῇ κατὰ λόγον συνεπείας καὶ τὴν τετάρτην Οἰ-
κουμενικὴν Σύνοδον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θεμελιοῦται κατ' ἀνάγκην
ἡ ἐσωτερικὴ σχέσις καὶ ἀλληλεξάρτησις τῶν Συνόδων τῆς Κωνσταντινουπόλεως,
τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Χαλκηδόνος. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία θεολογεῖ βιβλικῶς καὶ
φιλοσοφοῦσα πλατωνίζει ἐκλεκτικῶς τόσον εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους, ὅσον
καὶ εἰς τὴν συμφωνίαν τῶν Πατέρων (consensus Patrum). Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθε-
τον συμβαίνει εἰς τὰς αἱρέσεις.

Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἡ ἐσωτερικὴ¹ ἀκολουθία οὐχὶ μόνον εἰς τὰ δόγματα
αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν τούτων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἤρθη
συγχρόνως καὶ ἡ σύγχυσις, ἡ ὁποία εἶχεν ἐγερθῇ περὶ τὴν ὀρθὴν δογματικὴν ἐκφο-
ρὰν ἢ διατύπωσιν τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος κατὰ τὴν ἔριδα τῶν δύο Διονυσίων, τοῦ Ρώ-
μης καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας.

Ὁ Λατινικὸς ὅρος «substantia» ἐπιδέχεται δύο τρόπους ἐρμηνείας: Εἴτε ση-
μαίνει «οὐσίαν» καὶ «φύσιν» εἴτε «ὀντότητα» ἢ «ὑπόστασιν» (κατὰ τὴν Ἀνατολι-
κὴν ὁρολογίαν). Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν τριῶν Καππαδοκῶν, ὁ ὅρος «ὑπόστασις»²
ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ δὴ ὑπὸ τὴν σημασίαν
τοῦ «προσώπου». Διὰ τοῦ αὐτοῦ ὅρου διετυπώθη συγχρόνως τὸ Τριαδικὸν δόγμα:
Μία «Substantia» ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν ἢ προσώποις. Ἐντεῦθεν κατέστη ἐπά-
ναγκες νὰ χρησιμοποιῇται ὁ αὐτὸς ὅρος καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ λέξις «φύσις» διὰ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ (ἐκ δύο φύσεων) κατέστη μὴ
χρησιμοποιήσιμος. Καίτοι ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας εἶχετο τῆς ὀρθῆς ἀντιλή-
ψεως περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, προπαρασκευάσας
οὕτως οὐσιωδῶς τὸν ὅρον τῆς Χαλκηδονείου Συνόδου, ἐν τούτοις ἐχρησιμοποίησεν
οὗτος τὸν ὅρον «φύσις» οὐχὶ καταλλήλως, ἐπιτυχῶς καὶ ἀντικειμενικῶς.³

Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ὅρων «ὑπόστασις» καὶ «πρόσωπον» διὰ τὸν Κύριον
ἡμῶν κατὰ λογικὸν τρόπον ἐλήφθη ἐκ τῆς ἀντιστοίχου ὁρολογίας περὶ τῆς Ἀγίας
Τριάδος. Εἰς τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα ὁ Θεὸς Λόγος ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ
διὰ τῶν αὐτῶν ὅρων καὶ λέξεων, διὰ τῶν ὁποίων εἶχε καθορισθῇ καὶ εἰς τὸ Τριαδι-
κὸν δόγμα, ἐνῶ ὁ ὅρος «φύσις» ἀπεδείχθη ὡς κατάλληλος διὰ τὴν διατύπωσιν τῆς
περὶ τῆς σχέσεως τῶν δύο φύσεων διδασκαλίας.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἡμετέρας μελέτης, ἡ ὁποία φθάνει μέχρι
καὶ τῆς Τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, δέον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἐνταῦθα
ὑφ' ἡμῶν πρεσβευομένη θεμελιώδης θέσις περὶ τῆς ἐσωτερικῆς
ἀκολουθίας τῶν δογμάτων, τὰ ὁποία ἐν τῷ πυρῇ καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐ-

1. Ἐξ ἀπόψεως Ἀποκαλύψεως, Φιλοσοφίας καὶ Λογικῆς.

2. Ὁ ὅρος οὗτος ἔχει καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν τὴν αὐτὴν ζωηρὰν ἔννοιαν εἰς τὴν γλῶσσαν μας.

3. Καρμίρη, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 67 ἐξῆς.

τῶν καθωρίσθησαν εἰς τὰς δύο πρώτας Οἰκουμενικὰς Συνόδους, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἔλλειψις οἰασθῆποτε μεταβολῆς, ἀλλοιώσεως ἢ συμπληρώσεως τῶν Συμβόλων Νικαίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως, εὐρίσκει τὴν δικαίωσιν ταύτης ἐν τῇ συνειδήσει τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Πρὸς ἀποδείξιν δὲ τῆς ὀρθότητος τῆς θέσεως ταύτης παραθέτω ἐκτενέστερον μέρος ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῆς Τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ δὴ καὶ μετ' ἰδιαιτέρας ὑπογραμμίσεως τῶν φράσεων ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Σύνοδος ἐκφράζει τὴν συνείδησιν ταύτης ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς πίστεως τῆς Νικαίας κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἐρμηνεία αὕτη εὐρίσκεται κατὰ τὴν γνώμην μου ἐν ἀπολύτῳ ἀκολουθίᾳ πρὸς τὴν πίστιν τῶν δύο Συμβόλων, ὅσον καὶ πρὸς τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἡ ὁποία πάντοτε ὑπόκειται ὡς βᾶσις τοῦ δόγματος.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μέρος τῶν ἀποφάσεων τῆς Τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἔχει οὕτω: «τοῖς τε γὰρ εἰς υἱὸν δυάδα τὸ τῆς οἰκονομίας διασπᾶν ἐπιχειρῶσι μυστήριον παρατάττεται, καὶ τοὺς παθητὴν τοῦ μονογενοῦς λέγειν τολμῶντας τὴν θεότητα, τοῦ τῶν ἱερῶν ἀπωθεῖται συλλόγου, καὶ ταῖς ἐπὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ κρᾶσιν ἢ σύγχυσιν ἐπινοοῦσιν ἀνθίσταται· καὶ τοὺς οὐρανόις ἢ ἐτέρας τινὸς ὑπάρχειν οὐσίας τὴν ἐξ ἡμῶν ληφθεῖσαν αὐτῷ τοῦ δούλου μορφὴν παραπαίοντας ἐξελαύνει· καὶ τοὺς δύο μὲν πρὸ τῆς ἐνώσεως φύσεις τοῦ κυρίου μυθεύοντας, μίαν δὲ μετὰ τὴν ἔνωσιν ἀναπλάττοντας, ἀναθεματίζει. Ἐπομένοι τοῖνοι οἱ τοῖς ἁγίοις πατράσιν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν υἱὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστὸν συμφώνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν θεότητι καὶ τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, θεὸν ἀληθῶς καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτόν, ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον τὸν αὐτὸν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας· πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δ' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου τῆς θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν, υἱὸν, κύριον, μονογενῆ, ἐκ δύο φύσεων [ἐν δύο φύσειν,] C. 470, Note 1] ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως ἀχωρίστως γνωριζόμενον· οὐδαμοῦ ἐκ τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνηρημένος διὰ τὴν ἔνωσιν, σωζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ιδιότητος ἐκατέρας φύσεως, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον ἢ διαιρούμενον, ἀλλ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν υἱὸν καὶ μονογενῆ, θεὸν λόγον, κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καθάπερ ἄνωθεν οἱ προφῆται περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἡμᾶς ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξεπαίδευσεν καὶ τὸ τῶν πατέρων ἡμῶν παραδέδωκε σήμερον. Τοῦτων τοῖνων μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων, ὥρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἐτέρα πίστιν μηδεὶ ἐξεῖναι προφέρειν ἢ γοῦν συγγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ φρονεῖν ἢ διδάσκειν ἐτέρους· τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἐτέραν ἢ γοῦν προσκομίζειν ἢ διδάσκειν ἢ παραδιδόναι ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ

1) Βλέπε Carl von Hefele, Conciliengeschichte, II Bd., Freiburg und Breisgau 1875,

ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ γοῦν ἐξ αἱρέσεως οἷας δηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοὶ ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς».¹ Ἐν τῇ οὐσίᾳ ὁ ὅρος τῆς τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐκφράζει τὴν πίστιν, ὅτι δύο τέλειαι φύσεις, ἡ θεία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη δύνανται νὰ ἐνωθῶν (ἐν ἐνὶ προσώπῳ), ἀλλὰ μόνον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Ἐνῷ ἡ λύσις αὕτη ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως ἐκφράζει τὴν πίστιν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως περὶ τῆς ἁρμονικῆς συνυπόστασεως τῶν δύο φύσεων ἐν τῷ ἐνὶ πραγματικῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ, ἡ δὲ διατύπωσις ταύτης ἀποτελεῖ ἀπαύγασμα τῆς λογικῆς ἐπεξεργασίας τῶν βασικῶν καὶ θεμελιωδῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν τούτοις ἀποτελεῖ αὕτη ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἄρνησιν πρὸς τὸν ὀρθολογισμόν ἐν τῇ πίστει. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποδεικνύεται ἐκεῖνο, ὅπερ προεξηγήσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι δηλαδὴ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία διδάσκουσα θεολογεῖ βιβλικῶς, φιλοσοφοῦσα δὲ πλατωνίζει (ἢ ἀριστοτελίζει) ἐκλεκτικῶς. Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, ὡς εἴπομεν, συμβαίνει εἰς τὴν αἵρεσιν.¹

¹ Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκεται ἡ ἀντίθεσις ἡμῶν πρὸς τὴν γνωστὴν παλαιὰν θέσιν τοῦ Harnack. Πβρλ. Conciliorum Oecumenicorum Decreta, Herder Verlag Edition: Centro di Documentazione Istituto per le Scienze Religione, Bologna 1962. Σημ. μετφρ. Ἡ ἐνταῦθα μνημονευομένη ἀντίθεσις μου ἀναφέρεται, ὡς γνωστὸν εἰς τὴν περὶ «κοσμικοποιήσεως» καὶ «ἐξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ» θεωρίαν τοῦ φιλελευθέρου Harnack (Dogmengeschichte, Tübingen 1931, σελ. 63 ἐξῆς καὶ 82 ἐξῆς) ὡς καὶ εἰς τὴν καθ' ὅλου γνώμην τοῦ τελευταίου περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν δογμάτων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας. Χαραστηρικτικῶς παραθέτομεν τὰ ἐξῆς ἀποσπάσματα:

Die Behauptung der Kirchen, dass die Dogmen lediglich die Darlegung der christlichen Offenbarung selbst seien, weil aus den heiligen Schriften gefolget, wird von der geschichtlichen Forschung nicht bestätigt. Vielmehr ergibt diese, das dogmatische Christentum (die Dogmen) in seiner Konzeption und seinem Ausbau ein Werk des griechischen Geistes auf dem Boden des Evangeliums ist..... Wie sich die Auffassung des Dogmas, sofern es die reine Darlegung des Evangeliums sein soll, als eine illustration darstellt, so zerstört die geschichtliche Forschung auch die andere Illusion der Kirchen, dass das Dogma in ihnen stets dasselbe gewesen, und dass die Kirchliche Theologie niemals eine andere Aufgabe gehabt habe, als das immer gleiche Dogma auszuführen und die von aussen eindringenden Irrlehren zu widerlegen. Sie zeigt vielmehr, dass die Theologie das Dogma gebildet hat, dass aber die Kirche nachträglich die Arbeit der Theologen stets verdecken musste und diese somit in eine schlimme Lage versetzt wurden..... In der Regel fielen sie aber im Fortgang der Geschichte unter das Gericht der fortschreitenden dogmatischen Formulierungen, deren Grund sie selbst gelegt hatten. und sowohl ganze Generationen von Theologen als die hervorragenden Häupter derselben sind nachträglich von dem weiter entwickelten Dogma betroffen und für häretisch oder doch für verdächtig erklärt worden. Das Dogma hat stets in der Geschichte seine eigenen Väter verschlungen» (ἀντόθι σ. 4-5).

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΓΕΡ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

1. 'Ο θεσμός και ὁ Καταρτισμός τῆς Συνόδου ἐν τῇ Αὐτοκεφαλῇ 'Εκκλησίᾳ τῆς 'Ελλάδος, 'Ιεροσόλυμα 1929.
2. Εἶναι ὁ Κομμουνισμός Θρησκεία; «'Ανάπλαις» 1929.
3. 'Ανέκδοτος Κατήχησις Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, «'Εκκλησιαστικὸς Φάρος», 'Αλεξάνδρεια 1930.
4. «Τακτικά» 'Εν τῇ Μεγ. 'Ελλην. 'Εγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. ΚΒ', σελ. 656-657.
5. Αἱ Μητροπόλεις καὶ 'Αρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ «Τάξις» αὐτῶν. Τόμ. Α', τεύχ. α' (ἐν Texte und Forschungen ὑπὸ Ν. Bees Νο 13), ἐν 'Αθήναις 1934, σελ. 104+ιβ'.
6. Εἶναι ἐπιστημονικῶς δυνατὴ ἡ 'Ορθόδοξος 'Αγωγή; 'Αθῆναι 1935, σελ. 15.
7. 'Αγκύρας 'Εκκλησιαστικῇ 'Ιστορίᾳ (μετ' ἐπισκοπικοῦ καταλόγου) ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ 'Εγκυκλοπαιδείᾳ, 'Αθῆναι 1936.
8. Σύντομος 'Εκκλησιαστικῇ 'Ιστορίᾳ τῆς 'Αδριανουπόλεως (μετ' ἐπισκοπικοῦ καταλόγου), 'Αθῆναι 1936, σελ. 15.
9. 'Αθηνῶν 'Εκκλησιαστικῇ 'Ιστορίᾳ, 'Αθῆναι 1936, σελ. 50.
10. Σύντομος 'Εκκλησιαστικῇ 'Ιστορίᾳ 'Αργους καὶ Ναυπλίου, 'Αθῆναι 1936, σελ. 18.
11. 'Επισκοπὴ 'Αμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς. ('Απόσπασμα ἐκ τοῦ Α' τόμου τῆς Θρησκευτικῆς καὶ Χριστιανικῆς 'Εγκυκλοπαιδείας, σελ. 925-928).
12. Β. Μυστακίδου : 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι (μετ' εἰσαγωγῆς), ἔκδοσις 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 'Αθῆναι 1936 σελ. 100.
13. 'Η ἐθνικιστικὴ Γερμανία ἐκκλησιαστικῶς, 'Αθῆναι 1934, σελ. 198.
14. Συμβολὴ εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς 'Εκκλησιαστικῆς 'Ιστορίας τῆς 'Ελλάδος, 'Αθῆναι 1938, σελ. 106+ιβ'.
15. 'Η 'Ελληνικὴ 'Εκκλησία, ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ 'Εγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. Γ', σελ. 415 - 420.
16. 'Επίτομος 'Εκκλησιαστικῇ 'Ιστορίᾳ τῆς 'Ελλάδος (49) 50 - 1938, μετ' εἰσαγωγῆς, 'Αθῆναι 1938, σελ. 256+ιβ', σχῆμα 4ον.
17. 'Εφέσου 'Εκκλησιαστικῇ 'Ιστορίᾳ, ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ 'Εγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. Γ', σελ. 749 - 764, 'Αθῆναι 1938.
18. Θεσσαλονίκης Μητρόπολις, αὐτόθι, σελ. 1030 - 1046, 'Αθῆναι 1939.
19. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου: Grundzüge der Geschichte der Orthodoxen Kirche, ἐν «Ekklesia» 1939, σελ. 19 (μετάφρασις ἐκ τοῦ 'Ελληνικοῦ).
20. 'Η 'Εκκλησιαστικῇ 'Ιστορίᾳ ὡς ἐπιστήμη. ('Απόσπασμα ἐκ τῆς Θρησκευτικῆς καὶ Χριστιανικῆς 'Εγκυκλοπαιδείας, τόμ. Γ', σελ. 1363 - 1381), 'Αθῆναι 1940. Ἐκδοσις β' 1947.
21. 'Η ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς 'Ελληνικῆς 'Εκκλησίας ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἐν τῷ παρόντι (Λόγος ἐναρκτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς 'Εκκλησιαστικῆς 'Ιστορίας). 'Εν 'Αθήναις 1940.
22. 'Ιστορικὸν σημεῖωμα περὶ τῶν ἐπαρχιῶν Παλαιᾶς καὶ Νέας 'Ηπείρου ἐν τῇ Πολιτικῇ

- καὶ Ἑκκλησιαστικῇ Γεωγραφίᾳ, «Γρηγόριος Παλαμᾶς» Ὀκτώβριος - Νοέμβριος 1941 σελ. 172 - 178.
23. Ἐν τῇ Ὀρθοπευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ πολλὰ ἄρθρα καὶ ἰδίως: Ἀβασγοί, Ἀβησσυνιακὴ Ἑκκλησία (Ἱστορία, τόμ. Α', σελ. 30 - 46), Ἀβρασάξ, Ἀγαβος, Ἀγαπητὸς Α', Ἀγ. Ἐδρα, Ἡρακλείας Θράκης, Θηβῶν καὶ Λεβαθείας μητρόπολις.
 24. Τὰ κατὰ τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Φωτίου Περόγλου ὡς Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Ἀθῆναι, 1942.
 25. Τὰ θεμέλια τῆς πνευματικῆς μας ἐνότητος καὶ ἡ Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη, ἐν «Γρηγόριος Παλαμᾶς» Θεσσαλονίκης, 1943 σελ. 40 - 45, 70 - 79.
 26. Ἡ ἀντίθεσις Ἑλληνισμοῦ - Ρώμης καὶ ἡ διατήρησις τοῦ πολιτισμοῦ, «Γρηγόριος Παλαμᾶς», Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1946.
 27. Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως τῆς Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῇ Καθολικῇ Ὀρθοδόξῳ καὶ τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Ἑκκλησίᾳ, «Γρηγ. Παλαμᾶς» Ν)βριος - Δ)βριος 1946.
 28. Διατὶ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος καὶ διατὶ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἑκκλησία, ἐν «Γρηγ. Παλαμᾶς» Θεσ)νίκης 1947-1948. Ἀνεδημοσιεύθη εἰς ἐπόμενον:
 - 28α. «Προσχέδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἑκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν» (λιθόγραφον ἐκ σελ. 175), ἔκδοσις τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης 1947.
 29. Ἑλλάς - Παπικὸν Κράτος καὶ Κοινορδᾶτα, Περιοδικὸν «Ἑκκλησία» 15-7-1947.
 30. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἑκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Ἀθῆναι 1948, σελ. 210.
 31. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσόστομος, «Ἑκκλησία» Νοέμβριος 1948 καὶ «Καθημερινή» 22 Ὀκτωβρίου 1938.
 32. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος ὡς διευθυντὴς καὶ ἀναδιοργανωτὴς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς (1911-1923). «Ἐπετηρὶς Ἐνώσεως τῶν Ἀποφοίτων τῆς Ριζαρείου Ἑκκλ. Σχολῆς» 1949, σελ. 84-110.
 33. Ἡ θέσις τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἑκκλησίας ἐν τῇ Κοινωνίᾳ τῶν Ἑκκλησιῶν (τοῦ Amsterdam). Τεῦχος Α'. Ἀθῆναι 1949 (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας»).
 34. Ἡ 1900ῇ ἐπέτειος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἑκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμός, ἐν «Γρηγορίῳ Παλαμᾶς» Θεσ)νίκης Ἰουλ.-Αὐγ. 1949.
 35. Ἡ Καθολικὴ Ὀρθοδόξια τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ σχίσματος, Θεσσαλονίκη 1950.
 36. Ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ σχίσματος, Θεσσαλονίκη 1950α, Ἀθῆναι 1958β.
 37. «Ἡ χριστιανικὴ Ἑλλάς» (ἐπὶ τῇ 1900ῇ ἀμφιετερίδι της), Ἀθῆναι 1951. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας».
 38. Ἡ παλαιότερα μνεῖα τῆς Μαΐνης καὶ τῆς Ἐπισκοπῆς αὐτῆς, Ἀθῆναι 1951.
 39. Ἡ Χριστιανικὴ Ἑλλάς τοῦ Παύλου καὶ αἱ εὐθύναι της σήμερον. Περιοδ. «Νέα Σιών» Ἱεροσολύμων, τόμ. ΜΖ' 1952.
 40. Περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Μητροπόλεων Βορ. Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀρχ)πῆς Ἀχρειδῶν κατὰ τὸν Θ', Γ' καὶ ΙΑ' αἰῶνα. α' Μακεδονία. 1) Ἡ πρώτη μνεῖα τῆς ἐπισκοπῆς «Βαρδαριωτῶν Τούρκων» (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» τόμος ΚΓ'), Ἀθῆναι 1952.
 41. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Φώτιος Β' ἐπὶ τῇ προπαρασκευῇ τῆς ἄρσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος (1930 - 1935), ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ὀρθοδοξίας» 1952, τεῦχος 1ον, Κωνσταντινούπολις 1952.
 42. Τὸ νόημα τοῦ Ἀγῶνος καὶ αἱ ἐπιταγαὶ τῶν Θυμάτων (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἑκκλησίας», Ἀθῆναι 1953.

43. 'Η θέσις τῆς Καθολικῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας ἐν τῇ Κοινωνίᾳ τῶν 'Εκκλησιῶν» (τοῦ Amsterdam), Τεῦχος Β'. 'Ανάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», 'Αθῆναι 1952-3.
44. Περί τὴν πρώτην μνείαν τῶν 'Αλβανῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς πηγαῖς καὶ τὰ ὅρια τῆς χώρας τῶν ἐπὶ Βυζαντινῶν (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΚΓ' τόμου τῆς 'Επετηρ. τῆς 'Εταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν), 'Αθῆναι 1953.
45. Περί τὴν 'Ιστορίαν τῶν Μητροπόλεων τῶν 'Ελληνικῶν Νήσων: α' 'Εκκλησία τῆς Κρήτης. 1) Αἱ 'Επισκοπαὶ τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ Ι' αἰῶνος. 'Ανάτυπον ἐκ τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν», τόμ. Ζ', 'Ηράκλειον 1953.
46. Περί τὴν 'Ιστορίαν τῶν Πατριαρχείων: α'. 'Η θεωρία τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν καὶ τοῦ Πρωτείου τιμῆς Αὐτῶν εἰς τὰς «Notitias Episcopatum» (μέχρι κυρίως τοῦ Ι' αἰῶνος). 'Ανάτυπον ἐκ τῶν «Παραλειπομένων» τοῦ Πανηγ. τόμου τῆς 1000ετηρίδος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου 'Αλεξανδρείας, 'Αλεξάνδρεια 1954.
47. 'Ο Εὐαγγελισμὸς τῆς 'Απολυτρώσεως. 'Ο Εὐαγγελισμὸς τῆς 'Ελευθερίας καὶ τὸ μέλλον τῆς 'Ελλάδος, 'Αθῆναι 1954.
48. Εἰσαγωγή εἰς τὴν μετάφρασιν (ὑπὸ Χαρίλ. Καβαθᾶ) τοῦ ἔργου τοῦ Sir Richard Livingstone: Σκοποὶ τῆς 'Εκπαιδεύσεως, 'Αθῆναι 1954.
49. 'Η Β' Γεν. Συνέλευσις τοῦ Παγκ. Συμβουλίου τῶν 'Εκκλησιῶν ἐν 'Εβανστον (1954), Περιοδικὸν «'Εκκλησία», τόμ. ΛΑ' & ΛΒ' 1955.
50. 2 ἄρθρα περὶ τῆς θέσεως τοῦ Κυπριακοῦ εἰς τὴν ἀνωτέρω Γεν. Συνέλευσιν, ἐν τῷ Περιόδ. «'Εκκλησία» 1955.
51. 'Η διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ οἱ τρεῖς 'Ιεράρχαι, 'Αθῆναι 1955.
52. α) Νέαι ἔρευναι πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ 'Εκκληστ. Πολιτεύματος. Οἱ λειτουργοὶ καὶ τὰ λειτουργήματα. Τόμος Α'. Εἰσαγωγή. Τεῦχος α'. Αἱ νέαι φιλολογικαὶ καὶ αἱ ἱστορικαὶ θέσεις καὶ αἱ πηγαί, 'Αθῆναι 1956 (ὡς ἀνάτυπον ἐκ τῆς 'Επετηρίδος τῆς Θεολογ. Σχολῆς).
β) Τοῦ αὐτοῦ ἔργου. Τεῦχος β'. 'Αθῆναι 1959.
γ) Τοῦ αὐτοῦ ἔργου τόμος Γ'. Τεῦχος πορισμάτων. Τοῦτο ἐδημοσιεύθη γερμανιστὶ ἐν τῷ Zeitschrift für Savignystiftung 1958 (σ. 337-342). 'Αγγλιστὶ εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς 'Ακαδημίας τοῦ 1957 ('Ιανουάριος). Ρωσιστί, ἐν Messenger de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale. Paris 1961 No 37, σελ. 48-60 καὶ No 38-39, σελ. 127-141. 'Αγγλιστὶ (Harvard), Γαλλιστὶ εἰς τὸ περιοδικὸν «Istina», ὕπερ προέβη εἰς Β' ἔκδοσιν, Paris 1966 τῆς ὑπ' ἀριθ. ἀνακρινώσεως 81. 'Επικρίεται μετάφρασις εἰς τὴν Σερβικὴν.
δ) 'Η σπουδαιότης τῶν περὶ τὸ πολίτευμα τῆς ἀρχεγόνου 'Εκκλησίας ἔρευνῶν διὰ τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν (μετὰ στοιχείων τῆς λύσεως). Τιμητικὸς τόμος 'Αμ. 'Αλιβιζάτου 1958.
53. Γενικὴ 'Εκκλησιαστικὴ 'Ιστορία, ἐν 'Αθῆναις 1957².
54. 'Εκκλησιαστικὴ 'Ιστορία τῆς 'Ελλάδος, τόμος Α', 'Αθῆναι 1960, σελ. 544+μ.
55. Conclusions de ses nouvelles recherches sur l'organisation primitive de l'Eglise, ἐν «Θεολογία», τόμ. ΚΗ', ἐν 'Αθῆναις 1957.
56. Der Historiker die Kirche und der Inhalt der Tradition in den ersten zwei Jahrhunderten, Eine Skizze, «Θεολογία» Athen 1960, μετάφρασις ἐν «Γρηγ. Παλαμᾶ» 1961.
57. Εὐχαριστήριον εἰς 'Αμ. Σ. 'Αλιβιζᾶτον, Τιμητικὸς τόμος, 'Αθῆναι 1958.
58. 'Αμύλας Σ. 'Αλιβιζᾶτος. Βιογραφία, 'Αθῆναι 1958.
59. Hamilcar S. Alivisatos, ἐν τῷ τόμῳ Oecumenische Profile, 1961.

60. Βασ. Στεφανίδης. Βιογραφικός χαρακτηρισμός εις τόμον 'Επετηρίδος τῆς Θεολ. Σχολῆς ἀφιερωμένον εις αὐτόν, 1958.
61. Εὐαγγ. Ἀντωνιάδου, Χαρακτηρισμός, ὡς πρόλογος εις 'Επετ. Θεολ. Σχολῆς 1960.
62. Αἱ προσφοραὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ ἡ ἐπιβίωσις αὐτοῦ, ἐν Ἀθήναις 1962.
63. Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Ἐνα, Ἀθῆναι 1962.
64. Τὸ Ἀγιώνυμον Ὅρος καὶ οἱ κύριοι παράγοντες ἀναδείξεως καὶ ἀκτινοβολίας αὐτοῦ ἐπὶ χίλια ἔτη, Ἀθῆναι 1963.
65. Περὶ τὸν τίτλον τοῦ «Ἀρχιεπισκόπου», Ἀθῆναι 1963-1964.
66. Περὶ τῶν πηγῶν τοῦ βίου Κωνσταντίνου (Κυρίλλου) καὶ Μεθοδίου τῶν Ἱεραποστόλων παρὰ τοῖς Σλάβοις (κατὰ τὸν F. Grivec). Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία», Ἀθῆναι 1967.
67. Συμβολαὶ εις τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀχρίδος, Ἀθῆναι 1967.
68. Zur Charakteristik der II Periode der Allgemeinen Kirchengeschichte. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», Ἀθῆναι 1968.
69. Ἡ σπουδαιότης τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας εις τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Παρνασσός», τόμ. I, ἀρ. 4, Ἀθῆναι 1968.
70. Ἀλεξανδρείας νεωτέρα Ἐκκλ. Ἱστορία, καὶ
71. Ἀντιοχείας » » » . Δύο μεγάλα ἄρθρα εις τοὺς Συμπληρωματικοὺς τόμους τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἑγκυκλοπαιδείας.
72. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῷ παρόντι. Τὰ προβλήματα αὐτῆς. Θεσσαλονίκη 1968.
73. Βυζάντιον : Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας [μία νέα θεωρία]. Ἐν «Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ», Ἀθῆναι 1964, τόμ. Δ', σ. 2-19.
74. Βυζάντιον : Οἰκουμενικὸν Πνεῦμα. Ἐν τῇ αὐτῇ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. Δ', σ. 58-83.
75. Ἱστορία τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, Ἀθῆναι 1969.
76. Ἡ Κύπρος εις τὰ Notitia Episcopatum. Συμβολὴ εις τὴν ἱστορίαν τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Προσεχῶς εις τὰ Πρακτικὰ τοῦ Α' Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, Λευκωσία 1969.
77. Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Ἀναθεώρησις καὶ συμπλήρωσις τοῦ ἀρθρου τοῦ Χρυσ. Παπαδοπούλου. Τόμος 10ος τῆς Μεγ. Ἑλληνικῆς Ἑγκυκλ. Νέα ἔκδοσις.

Ἀνακοινώσεις ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν.

78. Πότε προήχθησαν αἱ Ἀθῆναι εις Μητρόπολιν (λύσις τῆς διαφωνίας τῶν πηγῶν). Διὰ τοῦ ἀειμνήστου ἀκαδημαϊκοῦ Κ. Δυοβουνιώτου. Πρακτικὰ 1935.
79. Ἀντίκειται τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 23ης Ἰουλίου 1850 πρὸς τὸν Καταστατικὸν Χάρτην τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1833; Διὰ τοῦ ἀειμνήστου Κ. Ράλλη. Πρακτικὰ 1938.
80. Τὸ Αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Η' μέχρι τέλους τοῦ Ι' αἰῶνος καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Διὰ τοῦ ἀειμνήστου Γ. Σωτηρίου. Πρακτικὰ 13-6-1943.
81. Ἡ θέσις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας ἔναντι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Τσιμισιῇ. Διὰ τοῦ ἀειμνήστου Κ. Ἀμάντου. Πρακτικὰ 9-12-1943.

82. Περὶ τῆς φερομένης διαφορᾶς μορφῶν ἐν τῷ Πολιτεύματι τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ (34-156 μ. Χ.). Πορίσματα φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρεῦνης. Πρακτικὰ 1957. Β' ἐκδ. 1959. Ὑπάρχει 2α αὐτοτελὴς γαλλικὴ ἐκδοσις τοῦ περιοδικοῦ «Istina», 1966.
83. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ τοπικοῦ καὶ χρονικοῦ περιορισμοῦ ἐν τῇ χρήσει τοῦ ὅρου «ἐπίσκοποι-διάκονοι», διὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ Ἀρχιεγόνου Ἐκκλησιαστικοῦ Πολιτεύματος. Πρακτικὰ 1961.

Ἀνακοινώσεις εἰς Διεθνῇ καὶ Βυζαντινολογικὰ Συνέδρια.

84. Παλαιὰ καὶ Νέα Ἥπειρος. Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Μητροπόλεων Νικοπόλεως, Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου. (Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Πεπραγμένων τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης». Τόμος Β', σελ. 56). Ἀθῆναι 1955.
85. Zur Frage der Entstehung des Erzbistums von Achrida und der Notitia No 3 bei Parthey. Εἰς τὸ ΙΑ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τοῦ Μονάχου, Σεπτέμβριος 1958, ἐν «Θεολογία» 1959.
86. Πολιτεία καὶ Πολιτικὸς βίος ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ. Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ 37ον Ρωμαιοκαθολικὸν Συνέδριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἐν Μονάχῳ τὴν 2αν Αὐγούστου 1960. Ἀθῆναι 1961 [ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν τῷ ἐκδοθέντι τόμῳ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Μ. Schmaus, Der Kult und der heutige Mensch, μετ' τὸν τίτλον «Staat und Staatliches Leben im Kult des Orthodoxen Christentums», München, 1961].
87. Διατί ἡ Ἀντιόχεια ὠνόμασε καὶ καθιέρωσεν ὀριστικῶς τὸν ὅρον «ὁ ἐπίσκοπος» διὰ τὸν ἐν τοῖς Κοινότησι προεστῶτα-πρεσβύτερον [τὸν διάδοχον τῶν Ἀποστόλων]. Ἀνακοίνωσις ἐν τῷ Παν/μίῳ τοῦ Μονάχου [Varum die Urkirche von Antiochia den προεστῶτα-πρεσβύτερον als «ἐπίσκοπον» nannte]. Ἐν Münchener Theol. Zeitschrift, τ. 4, 1961.
88. Zur Wechselwirkung zwischen historischen und lehrmässigen Faktoren in der Trennung der orientalischen Kirchen von der Alten Katholischen Kirche. [Ἀνακοίνωσις ἐν Aarchus τῆς Δανίας]. Ἀγγλικὸν κείμενον ἐν «Greek Orth. Theol. Revue», τόμ. 10, 1964-65. Ἑλληνικὸν κείμενον ἐν «Θεολογία» καὶ ἀνάτυπον μετ' τὸν τίτλον «Περὶ τῆς ἀλληλεπιδράσεως μεταξύ τῶν ἱστορικῶν καὶ δογματικῶν παραγόντων ἐν τῷ χωρισμῷ τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας», Ἀθῆναι 1967.
89. Die innere Folgerichtigkeit des Trinitarischen und Christologischen Dogmas in den sieben Oekumenischen Konzilien. Ἀνακοίνωσις ἐν Bristol τὴν 28ην Ἰουλίου 1967. [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», τόμ. ΛΗ' 1967] Ἀθῆναι 1968. Ἑλληνικὴ μετάφρασις ἢ παροῦσα ὑπὸ Γ. Κιφέλεβ Ζελλέκε, Δρ. Θ.
90. Die Neue in parallelen Tabellenausgabe der Not. Episcopatum, und die Echtheit der Not. d. Cod. Paris. 1555A, Βυζαντινὸν Συνέδριον ἐν Oxford 1966, Τόμος Δ' πρὸς τιμὴν Α. Ὁρλάνδου.
91. Πολλὰ ἄρθρα εἰς τὴν Ὁρθοπευτικὴν καὶ Ἠθικὴν Ἑγκυκλοπαιδείαν μέχρι καὶ τοῦ Δ' τόμου.

Προσεχῶς.

1. Περὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου: «ἐπίσκοποι-διάκονοι», ἐν Ἐφέσῳ, Φιλίπποις καὶ Κρήτῃ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παύλου.
2. Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς προαγωγῆς τῆς Ἐπισκοπῆς Τραπεζοῦντος εἰς Αὐτοκέφαλον Ἀρχιεπισκοπὴν Πόντου Πολεμωνιακοῦ καὶ Μητρόπολιν Λαζικῆς.